

OTTAR BROX, SAMFUNNSFORSKER OG LÆREMESTER

Svein Jentoft og Nils Aarsæther, UiT Norges arktiske universitet

Samfunnsforskeren Ottar Brox døde i februar i 2024, etter et mer enn 91 år langt og produktivt liv. I over 60 år var han en aktiv forsker og ikke minst formidler av kunnskap om de samfunnsendringene Nord-Norge – og hele Norge – har gjennomgått i tida etter andre verdenskrig. En oversikt over hans bøker, artikler og kronikker vil summere seg opp til nærmere 1000 faglige bidrag. Den faglige bredden er så framtrædende at vel ingen kan sies å sitte med den hele og fulle oversikten over den samlede faglige virksomheten hans. Han var akademisk aktiv til det siste med bidraget «Slik blir kystfolkets allmenning privatisert», som ble publisert i 2023.¹

For å lage ei bok om Ottar Brox som fagperson og inspirator måtte vi derfor samle et stort antall forskere – de fleste tidligere studenter og kollegaer av Brox – til å foreta faglige presentasjoner og vurderinger av hans mangesidige virke. På grunnlag av sin egen forskning gir forfatterne en introduksjon til hans temaområder og analytiske perspektiver. De diskuterer den faglige arven han etterlot seg, samtidig som de også problematiserer enkelte sider ved hans datagrunnlag, resonnementer og argumenter. Forfatterne drøfter også relevansen av Brox' arbeider for analyser av dagens og framtidens samfunnsutfordringer.

¹ Nilsen et al. 2023.

Denne boka illustrerer hvordan hans mange bidrag inspirerte (den gang) yngre kollegaer og studenter ved Universitetet i Tromsø, der han var professor i lokalsamfunnets sosiologi fra 1972 til han i 1984 flyttet til Oslo. I Oslo var han en kort periode leder for prosjektet Alternativ framtid, før han fortsatte sitt langvarige, faglige virke ved By- og regionforskningsinstituttet NIBR.

Det måtte bli ei bok med stor spennvidde. Ottar Brox var vel først og fremst kjent som en lokalsamfunnsforsker og som kritiker av statlig politikk og planlegging overfor bygdesamfunn og bygdenæringer. Kapitteloversikten viser imidlertid at Brox hadde et langt videre interessefelt. Vi har valgt en rekke samfunnsutfordringer som Brox tok for seg. Ved siden av lokalsamfunnsforskning og plankritikk har denne boka kapitler som omhandler Brox' forhold til distriktspolitikk, samfunnsplanlegging, stedsutvikling, «frontier»-begrepet, allmenningsproblematikk, matproduksjon og matforståelse, strategier for motmakt, innvandring, fiskeriforvaltning, bosettingsmønster, kulturbegrepet og «offentlighetens forfall». På alle disse områdene har Ottar Brox gjort seg gjeldende, med vitenskapelig produksjon, formidling og debattinnlegg. Brox skrev blant annet to innsiktsfulle lærebøker i samfunnsvitenskap² og ei bok om klimakrisen³.

En original tenker

Ottar Brox var først og fremst en original tenker som ved bruk av sitt kritiske blikk stilte interessante spørsmål basert på egne livserfaringer og empiriske observasjoner. Han var «erfaringstenkeren» som Tromsø-filosofen Jakob Meløe beskriver han som i en artikkel.⁴ Han ble først kjent gjennom boka *Hva skjer i Nord-Norge?* som fortsatt står som en bauta i norsk forskning om distriktspolitikk og regional utvikling.⁵ Boka kom til å forandre gjengs oppfatning av hvor problemene i bygdesamfunnene lå, hva som var årsaken til den store fraflyttingen, og hva det politiske Norge kunne gjøre annerledes for å sikre den spredte bosettingsstrukturen. Dermed utfordret han det politiske establishmentet, som ikke alltid delte hans synspunkter. Han ble imidlertid omfavnet av det samfunnsfaglige miljøet

² Brox 1989, Brox 1999.

³ Brox 2009.

⁴ Meløe 1995: 9.

⁵ Brox 1966.

og satte med sine arbeider en forskningsdagsorden for mange kollegaer og studenter, ikke minst ved Universitetet i Tromsø.

Han hadde en bedre penn enn de fleste og var både interessant og lett å lese. Brox unnlot aldri å gi konkrete eksempler, skrevet på en måte som leserne kjente seg igjen i. Han hadde et rikt faglig og folkelig ordforråd samt full kontroll over sine metaforer, som han ofte hentet fra det miljøet han kjente fra sin oppvekst. Som leser ble man uunngåelig fanget og inspirert. Men han vakte også motforestillinger, og han ble av og til kritisert for sin anekdotiske tilnærming, ved ikke å gi en tilstrekkelig representativ framstilling av de situasjonene han beskrev.

Selv om Nord-Norge har endret seg siden den første boka kom ut, er hans perspektiver og argumenter fortsatt relevante. Som redaktører og kapittelforfattere er det vår intensjon å bidra til at nye generasjoner samfunnsvitere finner motivasjon til å gå dypere inn i hans forfatterskap – og lære av hans unike framstillingsform for bedre å nå ut med fagbasert kunnskap til fagkollegaer, politikere, byråkrater – og publikum i det store og hele.

Brox lærte oss mye om Nord-Norge, men han viste også nytten av komparativ samfunnsforskning. Nordnorske fiskerisamfunn hadde mange ting til felles med lokale samfunn på Island, i Canada, på Shetland, i Skottland og i Nord-Sverige, som Brox besøkte og skrev om. Men samtidig som de liknet, avvek de på måter en kunne lære av: Han sa en gang at han ikke «oppdaget» betydningen av den norske råfiskloven før han kom til Canada, som ikke har en tilsvarende lov. Dette skrev han om i ei bok han ga ut på Newfoundland.⁶

Ottar Brox var politisk aktiv gjennom hele sitt liv. Han satt også en periode på Stortinget for SV, fra 1973 til 1977. Han var en flittig kronikk-skribent i aviser, i en årrekke med fast spalte i Klassekampen. Det er imidlertid gjennom sin faglige virksomhet mer enn i politikken at Brox satte sine spor.

Denne boka er ikke første gang Ottar Brox og hans virke blir omtalt og diskutert. Allerede ved hans 50-årsdag i 1982 redigerte kollegaer ved Universitetet i Tromsø et festskrift, og NIBR gjentok dette på Ottar Brox' 70-årsdag, med festskriftet *Den sikre tvilen*. 90-årsdagen ble også behørig markert med et godt besøkt seminar ved Universitetet i Tromsø, der den aldrende nestoren ikke kunne dy seg for å blande seg i den faglige debatten.

Hans Eirik Voktors film om Ottar Brox – *Kampen om kysten* – ble i 2023 vist på Tromsø Internasjonale Filmfestival og siden på NRK.⁷ Det

⁶ Brox 1972b.

⁷ <https://www.uis.no/nb/profile/hans-eirik-voktor>

var en film som vakte begeistring, med en varm framstilling av hans liv og virke, oppveksten på Senja og det han brente for i fiskeripolitikken. Vi ser han på kaia og i fiskebåten i vennlig prat med folk. Vi opplever han også i heftige politiske debatter.

Filmen gir et godt grunnlag for å forstå hvorfor og hvordan Brox ble den forskeren og formidleren han ble. Hans bakgrunn er utenom det ordinære.

Inspirasjonen fra Senja – og det tverrfaglige

Det vil være bemerkelsesverdig for mange at en av Norges fremste samfunnsforskere skulle komme fra et lite fiskevær på ytre Senja. Dette er imidlertid en viktig dimensjon i hans unike bidrag til norsk samfunnsvitenskap. Bakgrunnen fra Senja har hatt betydning for Brox, som landbruksfaglig elev og student til han møtte, og ble inspirert av, sosialantropologiens nestor i Norge, Fredrik Barth.

Ottar Brox utviklet seg til å bli en utpreget tverrfaglig forsker som hentet faglige innsikter der de var å finne for å utvikle egne resonnementer. Han lot seg ikke hindre av disiplinære grenser, men han var likevel tro mot sitt metodologiske grunnsyn, som kan spores i hans mange arbeider. Som Svein Jentoft skriver i kapittelet «Hvordan studere avfolkning?», var han grunnleggende opptatt av folk og lokalsamfunn. Hans synspunkt var at politikk og institusjoners virkemåte bør evalueres nedenfra, og han viste hvordan institusjoner gjennom å definere handlingsrommet – eller aktørenes «opportunitetssituasjon», som han kalte det – bidrar til å styre folks karriereplaner og bestemme deres livssjanser. Et vesentlig poeng hos Brox var å se samfunnet – og i særdeleshet Nord-Norge – som sammensatt av lokalsamfunn, ikke av næringer. Da endres premissene for forskningen og politikken. Da blir en opptatt av samspill og spenninger mellom sektorer – offentlige som private – i unike lokale samfunn. I studiet av lokalsamfunn var Brox langt mer opptatt av privat enn av offentlig sektor. Hans anliggende var å studere forutsetninger for et næringsliv som fungerer til beste for folk og i tråd med naturens grenser. Folk og lokalsamfunn er ikke til for næringslivet, men omvendt.

For Brox var lokalsamfunnet både et sted å interessere seg for i seg selv, men også et sted å se verden fra. Han viste i sine arbeider, som også omta-

les i denne boka, hvordan en kan få øye på allmenne spørsmål i studiet av små kontekster, hvordan en kan se det store i det lille. Det krever evne til å reflektere over det en opplever, en innstilling om at det alltid er noe å lære som går over den situasjonen en befinner seg i. Brox hadde «sosiologisk fantasi», som C. Wright Mills skrev om i sin klassiske tekst.⁸ Han gjorde sin personlige bakgrunn og erfaring relevant for egen forskning på det som ellers skjer i samfunnet.

Men han tok ikke mål av seg å skrive om «alt» som skjer i Nord-Norge. Anekdotene var ment som eksempler, et inntak til å forstå et aspekt ved et mer allment problem som ellers lett blir oversett. Hans gjennomslag i samfunnsdebatten skjedde ikke alltid på grunn av grundig dokumenterte forskningsfunn, men fordi han åpnet øynene på folk, fikk dem til å se ting som ellers gikk dem hus forbi, herunder de som satt i forelesningssalen og lyttet til det han ønsket å få fram.

I boka *På vei mot et postindustrielt klassesamfunn*, skrevet i en alder av 84 år, er han tilbake på kjente stier fra *Hva skjer i Nord-Norge?*⁹ Han spør hvordan Norge ble et land der forskjellene mellom folk er mindre enn ellers i verden. Nordmenn tenker gjerne at likhet er et viktig trekk ved vårt land som det er verd å bevare, men tenker ikke nødvendigvis gjennom hvordan dette kan ha seg, hvordan Norge ble et samfunn med små forskjeller. En kan ha innvendinger mot svaret som Brox gir, men ikke avvise spørsmålet dersom en ønsker å *Ta vare på Norge!*, som er tittelen på ei av hans bøker.¹⁰

Brox hadde ikke sans for utopier, dels fordi vi som befolkning ikke klarer å bli enige om dem, og dels fordi vi aldri realiserer dem gjennom planlegging. Da er det mer realistisk å bli enig om de «negative målene», som han kalte dem: Det vi vil unngå. Å unngå avfolkning er et nærliggende eksempel, men også klimakrisen. Brox var sosialist, men også verdikonservativ i ordets rette forstand. Han var ikke ute etter å reformere folk, han gikk ut fra at den enkelte «stod i det» for å skape seg og familien et utkomme og for å kunne forfølge sine ulike interesser. Det var politikken han ville reformere, slik at denne ville sette folk flest i stand til å realisere egne verdier og mål.

⁸ Mills 1959.

⁹ Brox 2016.

¹⁰ Brox 1998.

Ottar Brox er skoleeksempel på den samfunnsforskeren Johan Asplund skriver om i sin bok *Om undran inför samhället*.¹¹ Hans visjoner var grunnet i undring over ting som andre ikke tenker på, tar for gitt eller forklarer med moralske resonnementer. Han reproduiserte ikke andres tanker, han tenkte selv og var i en viss forstand sitt eget prosjekt. Derfor ble han en faglig pioner. I hans tekster er det hans egen stemme vi hører. Dette krever både mot, selvbewissthet og en kritisk innstilling til faglige dogmer. Han var seg selv.

Brox var ikke sprenglest på de temaer han var opptatt av. Han bedrev såkalt «pragmatisk» lesing: Han leste det han behøvde for å få fram sitt eget poeng. Han tok seg ikke tid til å fordype seg så grundig at han kunne bli en viktig referanse i den internasjonale faglitteraturen. Det meste av det han skrev, var beregnet for et norsk publikum. Dermed ble han ikke den internasjonale giganten han kunne ha blitt.

Kapitlene i boka: Et faglig panorama

Boka er i seg selv en demonstrasjon på at Brox trakk opp stier for andre. Man kan, som kapitelforfatterne her, være kritisk til Ottar Brox, men ingen er likegyldig til den faglige arven han etterlot. Forfatterne representerer hele bredden av samfunnsfag: filosofi, historie, sosialantropologi, sosiologi, økonomi, geografi og statsvitenskap. Bokas innhold gir dermed et vidt faglig perspektiv, som i seg selv er i tråd med Brox' egen faglighet. Den inneholder, ved siden av denne introduksjonen og sluttordene, 15 tematiske kapitler. Vel kan det til tider bli litt overlapp, men vi mener at utvelgelsen av temaer viser den store bredden i Ottar Brox' faglige virksomhet.

Nils Aarsæther skriver i kapittel 2 om Ottar Brox' formative år; hva som inngikk i hans spesielle form for faglighet, og hvilken betydning hans bakgrunn og oppvekst hadde når han møtte et etablert akademia. Svein Jentoft skriver i kapittel 3 om hvordan Brox utviklet sin egen modell for å analysere flyttebevegelser og lokalsamfunn. I kapittel 4 tar Bjørn Hersoug og Peter Arbo for seg utviklinga av norsk distriktspolitikk, et sentralt tema hos Brox. De gir en fyldig presentasjon og analyse av perspektivene i Ottar Brox' Nord-Norge-bøker fra 1966 og 1984. Dette er tekster som også

¹¹ Asplund 1970.

andre forfattere i denne boka er opptatte av, for eksempel Jan Einar Reiersen. I det påfølgende kapittel 5 stiller Reiersen kritiske spørsmål til Brox' tese om befolkningsmessig konsolidering i Nord-Norge på 1970-tallet. I kapittel 6 tar Gry Paulgaard og Marit Aure for seg endringen i fokus fra «lokalsamfunn» til «sted». De viser hvordan ideen om det egalitære lokalsamfunnet utfordres av et moderne stedsperspektiv. Ottar Brox var lite opptatt av planlegging som virksomhetsform, utover at han ga til kjenne et klart plankritisk perspektiv. Torill Nyseth og Aksel Hagen viser i kapittel 7 hvordan ideen om «negative mål» heller enn det å formulere positive mål for samfunnsutviklinga var et sentralt poeng for Brox. I kapittel 8 tar Einar-Arne Drivenes opp begrepet «frontier» slik Brox bruker dette i analysen av Nord-Norge, og ser dette i lys av internasjonal faglitteratur om «å gå inn i det ukjente». Kapittel 9 er viet Brox og allmenningsbegrepet, der Ivar Bjørklund særlig tar for seg hvordan kulturelle blindsoner setter sitt preg på offentlig politikk på allmenningsfeltet. Tommy Oses kapittel 10 har den slående tittelen «Potetsekken fra fortida og den fremmedgjorte husholdning», der han beskriver kontinuitet og endring i handtering og verdsetting av mat. Kapittel 11 har tittelen «Skaff deg et alternativ». Her tar Kjell Arne Røvik og Håvard Teigen for seg substitusjon som strategi for motmakt og vedlikehold av likhet. Dette er et sentralt tema i Brox' tenkning om samfunnsmessige maktforhold. Hallvard Tjelmeland diskuterer i kapittel 12 Brox som innvandringsforsker. Etter at Brox forlot Nord-Norge på 1980-tallet, etablerte han seg som en kritisk stemme i den fagbaserte innvandringsdebatten, men som Tjelmeland viser, med et perspektiv på migrasjon som han hadde utviklet allerede på 1960-tallet. Kapittel 13 handler om Ottar Brox som samfunnsdebattant, med aktualisering av ressursøkonomiske resonnementer i den fiskeripolitiske diskursen. Her viser Ragnar Nilsen hvordan Brox «vant debatten, men tapte politikken» da kampen om fiskerikvoter spisset seg til. I kapittel 14 tar Øyvind Stokke og Inger-Elin Øye utgangspunkt i Brox-boka *Vår kollektive dårskap*. De diskuterer betydningen av Brox' analyse av forfallet i norsk offentlighet og dets implikasjoner for demokratiet fram til i dag i lys av Jürgen Habermas' teori. I kapittel 15 gir Jens-Ivar Nergård en nytolkning av Ottar Brox sin artikkel om «avvisning av storsamfunnet». Nergård framhever læstadianismens betydning, som en kontrast til Brox' mer økonomistiske tilnærming til analysen av hushold og lokalsamfunn. Det tematiske panoramaet som Ottar Brox' faglige virksomhet har gitt oss grunnlag for å brette ut, blir

avrundet med kapittelet til Bente Sundsvold (kapittel 16). Hun går tilbake til «den unge Brox» og artikkelen om «fjøsgrøta» og viser hvordan utnytting av lokale ressurser i fortid og nåtid kan settes inn i et bredere økologisk og beredskapsmessig perspektiv.

Boka avsluttes med redaktørenes betraktninger over hva de mange og forskjelligartede fagbidragene i boka har vist når det gjelder dagens og framtidens samfunnsvitenskap, en bredere samfunnsanalyse – og den offentlige debatten. Inspirasjonen fra Ottar Brox er der, men hvordan kan den løfte et engasjement for vitale spørsmål for Nord-Norges, Distrikts-Norges, Likhets-Norges – og planetens – framtid?

Referanser

- Asplund, J. (1983). *Om undran inför samhället*. Lund: Argos / Palmkrons förlag.
- Brox, O. (1966). *Hva skjer i Nord-Norge? En studie i norsk utkantpolitikk*. Oslo: Pax Forlag.
- Brox, O. (1972a). *Strukturfascismen och andra essäer*. Lund: Prisma.
- Brox, O. (1972b). *Newfoundland Fishermen in the Age of Industry. A Sociology of Economic Dualism*. St. John's: ISER Press.
- Brox, O. (1984). *Nord-Norge fra allmenning til koloni*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brox, O. (1988). *Ta vare på Norge! Sosialdemokratiet under høyrebølgen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Brox, O. (1989a). *Kan bygdenæringene bli lønnsomme?* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Brox, O. (1989b). *Praktisk samfunnsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brox, O. (1995). *Dit vi ikke vil. Ikke-utopisk planlegging i det neste århundre*. Oslo: Exil forlag.
- Brox, O. (2005). *Arbeidskraftimport. Velferdsstatens redning – eller undergang?* Oslo: Pax Forlag.
- Brox (2009). *Klimakrisen. Hva kan vi gjøre?* Oslo: Aschehoug Forlag.
- Meløe, J. (1995). Steder. *Hammarn*, 3, 6–12.
- Mills, C.W. (1959). *The Sociological Imagination*. Oxford: Oxford University Press.
- Nilsen, R., Brox, O., Eythorsson, E. og Jentoft, S. (red.) (2023). *Allmenningsressurser i nord: Fellesskap og grunnrente*. Stamsund: Orkana Akademisk.